

In memoriam:

Bekim Fehmiu

Odšel je
največji Srb
med Albanci
in največji
Albanec
med Srbi

Zoran Smiljanić



V torek, 15. junija 2010, je v svojem stanovanju v Beogradu umrl Bekim Fehmiu. S pištolo, registrirano na svoje ime, se je ustrelil v usta. Pred samomorom je napisal poslovilno pismo soprogi Branki Petrić, s katero je skupaj preživel štiri desetletja, se ji opravičil in zaključil z besedami: »Zelo te ljubim, toda življenje zame nima več nobenega smisla.« Našel ga je sin Hedon, ki je poklical reševalce, a 74-letnemu igralcu ni bilo več pomoči. Eden njegovih igralskih kolegov je izjavil, da je Fehmiu storil politični samomor.

Pravzaprav je bila to druga smrt enega največjih jugoslovanskih igralcev albanskega rodu. Prvič je »umrl« pred več kot dvajsetimi leti, ko se je po Beogradu in Srbiji kot kuga razpasla antialbanska histerija, ko so hujskaški mediji vsakodnevno poročali o »nezaslišanih albanskih zločinih nad nemočnim srbskim prebivalstvom« in kar tekmovali v fabriciranju šokantnih podrobnosti. V dobi civilizacijskega somraka so se iz Srbije *milom ili silom* izselili številni Albanci, med njimi tudi nekoč jugoslovanski, po novem »šiptarski« igralci Faruk Begolli, Enver Petrovci in Abdurrahman Shala. Bekim Fehmiu je ostal. Nekaj časa se je z razumom skušal boriti proti kolektivni norosti, potem pa tudi sam klonil pod strahotnim pritiskom. Leta 1987 je sredi predstave *Madame Colontein* (kjer je igral dva lika, Lenina in Stalina) demonstrativno odkorakal z odra Jugoslovanskega dramskega gledališča in se zavil v medijski molk. V prostovoljnem kulturnem eksilu, ki je trajal več kot dvajset let, je povsem prenehal z nastopi v gledališču, na filmu in televiziji, zavračal je intervjuje ali kakršnokoli udeležbo na javnih prireditvah. Mlajši sin Uliks je o tem zapisal: »Razpad Jugoslavije, strašna bratomorna vojna, uničenje Vukovarja, granatiranje Dubrovnika, dolgoletno obleganje Sarajeva, vojna na Kosovu, bombardiranje ZR Jugoslavije so povzročili,

da se je moj oče še bolj pogreznil vase. Odrekel se je besedam, igralčevemu najmočnejšemu in najlepšemu sredstvu. Odrekel se jim je in jih spremenil v molk – v protest. Kot bi rekel Hamlet: Ostal je molk.« Javno samoizobčenje je za hip prekinil leta 2001, ko je izšla njegova avtobiografija *Blistavo i strašno* (Samizdat B92, Beograd), kjer opisuje svoje življenje od rojstva leta 1936 v Sarajevu, prek selitve v Prizren zaradi vojne, do začetkov poklicnega ukvarjanja z igranjem, leta 1956. V enem redkih intervjujev ob promociji knjige je resignirano izjavil: »V boju proti jezdecem apokalipse nisem dosegel ničesar, popolnoma ničesar, razen da sem sam doživljal strahotne duševne bolečine.« Nekoč v prihodnosti je nameraval popisati tudi drugi del svoje poti in ta knjiga bi bila gotovo še bolj zanimivo branje, a se stvari niso izšle po načrtih.

Ko je Fehmiu leta 1956 iz Prištine pripotoval v Beograd, da bi se vpisal na Gledališko akademijo, ni znal skoraj niti besedice srbohrvaško. Profesorji na sprejemnih izpitih so se nekaj časa praskali po glavi, nato pa ga sprejeli pod pogojem, če se bo naučil srbohrvaščine, kar je opravil v rekordnem roku in to brez tiste značilne izgovarjave črke »l« kot »lj«, kar je bilo značilno za govor njegovih sorojakov. Tudi pozneje, ko je že dosegel mednarodno slavo, je z lahkoto obvladoval številne jezike: tekoče je govoril (in nastopal) tudi v makedonskem, romskem, turškem, angleškem, italijanskem in španskem jeziku. Do leta 1967 je bil redno zaposlen v Jugoslovanskem dramskem gledališču, potem pa je »zaradi ponižujočega odnosa« dal odpoved in presedlal med svobodnjake. Jugoslovansko in svetovno slavo si je zagotovil s kultno vlogo Belega Bore v filmu *Zbiralci perja* (Skupljači perja, 1967, Aleksandar Petrović), kjer se nam je najbolj vtisnil v spomin prizor v gostilni, v katerem Fehmiu,

ZBIRALCI PERJA



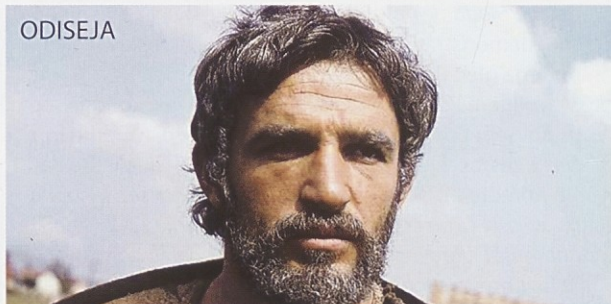
očaran nad grlenim petjem fatalne *pevaljke* Olivera Vučo (ki je zapela cigansko himno *Đelem, đelem*), razširjene dlani zarije v črepinje na mizi in ekstatično uživa v krvavi mešanici bolečine in užitka. Film je v Cannesu presenetljivo pokasiral zlato palmo, leta 1968 pa je bil nominiran za oskarja v kategoriji tujejezičnega filma in Fehmiu je čez noč postal mednarodna zvezda. Producenti Avala Film so v Cannesu uprizorili huronsko balkansko zabavo, kjer so stregli na kilograme kaviarja, šampanjec pa je tekel v potokih. Svetovno časopisje je objavilo fotografijo igralca, ki na peščeni plaži la Croisette v naročju nosi holivudsko zvezdnico Shirley MacLaine. Pristopil je italijanski producent Dino De Laurentiis, mu ponudil glavno vlogo v TV-seriji *Odiseja* (L'odissea, 1968, Franco Rossi) in navrgel honorar, o katerem je še dovčerajšnji anonimus z Balkana le sanjal. Fehmiu je za hip pomislil, nato pa zahteval bistveno višjo vsoto. Laurentiis je onemel, nazadnje pa nejevoljno pristal in igralcu za povrh ponudil še dolgoletno pogodbo. Ko so ga pozneje vprašali, ali je bil pri zdravi pameti, da si je upal kljubovati razvpitemu producentu, saj bi lahko ostal brez prestižne vloge, je Fehmiu le skomignil z rameni: »Eh, tvegal sem in zmagal.«

Z vlogo v nadaljevanki *Odiseja* je Fehmiu osvojil Evropo, na vrsti je bila še Amerika. Dobil je glavno vlogo (pred njim sta jo zavrnila George Hamilton in Alain Delon) v ambicioznem spektaklu *Avanturisti* (The Adventurers, 1969, Lewis Gilbert), v katerem so nastopili še Candice Bergen, Charles Aznavour, Ernest Borgnine, Olivia de Havilland in Fernando Rey. Vendar se pustolovščina ni srečno končala: *Avanturisti* so katastrofalno pogoreli, kritiki in gledalci so si bili edini, da gre za prvovrstno polomijo, odrekal se jih je celo režiser Gilbert: »Na ta film res nisem ponosen. Nikoli ga ne

bi smel posneti.« Večina bremena je padla na pleča Bekima Fehmiuja, ki so mu enoglasno očitali, da je »vzhodnoevropski debitant v ameriškem spektaklu svojo vlogo slabo odigral in si z njo zapravljal možnosti za nadaljnjo kariero v Holivudu«.

Kljub temu, da se je o igralcu »izklesanih, klasično antičnih potez« v zgodnjih 70. letih v svetovnem merilu na veliko pisalo in govorilo, svoje slave nekako ni znal unovčiti oziroma jo pretočiti v kakovostne vloge. Nastopil je v ne preveč uspelem italijansko-ameriško-jugoslovanskem polšpageti vesternu *Prehod čez Hudičev klanec* (The Devil's Backbone / The Deserter, 1971, Burt Kennedy), kjer je bil stotnik Victor Kaleb (zaradi naglasa so mu v scenariju dopisali, da je doma iz Srbije, heh), ki vodi zavidljivo ekipo profesionalcev: Richarda Crenno, Chucka Connorsa, Woodyja Stroda, Iana Bannena in Slima Pickensa. Igral je tudi v številnih italijanskih in evro koprodukcijah (med drugim v vohunskem trilerju *Dovoljenje za umor* [The Executioner, 1975, Cyril Frankel] in nacistploataciji *Salon Kitty* [1976, Tinto Brass]), kjer ni ustvaril omembe vrednih vlog, je pa zato sodeloval z igralci, kot so Dirk Bogarde, Ava Gardner, Claudia Cardinale, John Huston, Helmut Berger, Robert Shaw, Bruce

ODISEJA





Dern, Marthe Keller ... V drugi polovici 70. so postajale njegove vloge vse manjše, ena zadnjih opaznejših je bila v *Črni nedelji* (Black Sunday, 1977, John Frankenheimer), kjer je bil palestinski terorist Fasil, ki pred preganjalci nespametno zbeži v morje, kjer je seveda lahka tarča.

Vzporedno s tujimi je Fehmiu kontinuirano igral tudi v domačih filmih. Zaporedje je bilo skoraj matematično pravilno: en tuj, en domač, tuj, domač ... Pred snemanjem *Sutjeske* (1973, Stipe Delić) je bil po famoznem republiškem ključu kot kosovski favorit celo v igri za vlogo Tita, a je pravi maršal presekala gordijski vozal medrepubliških združb in ukazal, da ga bo igral tuji igralec. V *Pasti za generala* (Klopka za generala, 1971, Miki Stamenković) je bil agent OZNE v lovu na četniškega vodjo Dražo Mihailovića, v *Partizanski eskadrilji* (1979, Hajrudin Kravac) pa pogumni letalski major Dragan, ki iz letala na Švabe meče bombe kar z rokami. Najboljšo vlogo pa je gotovo dostavil v *Posebni vzgoji* (Specijalno vaspitanje, 1977, Goran Marković), svežega diplomanta češke filmske akademije FAMU. Film je bil tako poceni (posneli so ga na 16 mm trak), da preprosto ni bilo denarja za igralce, zato je mladi režiser svetovno zvezdo prigovarjal, če bi igral brezplačno – in Fehmiu je pristal. Vloga liberalnega, neortodoksnega, odločnega in požrtvovalnega vzgojitelja (s hecnim imenom Žarko Munižaba) v popravnem domu za mladoletne delinkvente, ki kljub rani na želodcu svoje delo opravlja s srcem in z dušo, je bila Fehmiuju pisana na kožo in jo je odigral v slogu največjih. Še več, v njej je bilo nekaj naravnost preroškega: v končnem prizoru, ko vzgojitelj Fehmiu in gojenec Slavko Štimac žalujeta za umrlim Aleksandrom Berčkom, skuša sesuti Fehmiu v tragediji najti neki smisel ter Štimcu in sebi dopovedati, da Berčkova smrt kljub vsemu ni bila zaman.

Čeprav občudujemo njegovo zagnanost, se gledalci dobro zavedamo, da se bo iz vsega skupaj izcimilo le dvoje: njegov zelo verjetni odpust iz službe in povečana rana na želodcu. Nekaj podobnega, le na mnogo večjem odru življenja, se je Fehmiuju zgodilo dvajset let pozneje, ko je nacionalistična gonja proti vsemu, kar ni srbsko, dosegla vrelišče. Tudi takrat se je na vse kriplje boril, a je prav tako ostal brez dela (okej, odpoved je dal sam), rana na želodcu pa je postala nekaj veliko bolj usodnega.

Leta samizolacije je Fehmiu preživel med Beogradom, Prizrenom in Prištino, kjer je obiskoval sorodstvo. V tujini je posnel še nekaj filmov, eden zadnjih je bil *Gengis Khan* (1992, Ken Annakin), zgodovinski spektakel, težak 55 milijonov dolarjev, ki je zaradi pomanjkanja sredstev ostal nedokončan, zadnji pa pustolovski TV-film *Il cuore de la spada* (1998, Fabrizio Costa).

Ko pod njegovo poklicno in osebno pot potegnemo črto, nam bo na prvo žogo seveda ostal v spominu kot prvi igralec, ki se je izza železne zavese zavihtel na igralski vrh združenih filmskih držav Zahoda in s tem definitivno premaknil meje, če ne druge, tiste v glavah. Mogoče še pomembneje od njegovega mednarodnega uspeha pa je, da v hudih časih ni hotel storiti tega, kar so storili mnogi, takorekoč vsi: ni se opredelil za to ali ono pleme, za naše ali njihove, nikogar ni zatajil, nikomur se ni odrekel, proti nikomur se ni boril, pa čeprav se je nahajal pod enormnim pritiskom. Ohranil je držo, ne le takrat ko je bilo to družbena norma, pač pa tudi takrat ko je bilo to najtežje. Paradoksalno, leta poklicnega molka so bila tako njegov največji dosežek – kot igralca in človeka. Ostal je zvest sebi in načelom, ki jih je zagovarjal. Do zadnjega diha.